

Uffe Østergård

De skandinaviske staters udvikling

De skandinaviske lande repræsenterer variationer over generelle europæiske mønstre i nations- og statsbygning samt politisk kultur. Danmark og Sverige er sammen med Frankrig, Storbritannien og Spanien blandt de ældste og mest typiske nationalstater og bør studeres med udgangspunkt i de samme spørgsmål, mens Norge skiller sig ud. I dag findes der dog en form for fælles identitet sammen med nationale identiteter blandt skandinaverne, selvom der aldrig har været en „skandinavisk model“. På grund af en række forandringer i stormagtspolitikken i det 18. og 19. århundrede flyttede de største konflikter væk fra Nordeuropa, hvilket stort set medførte en „neutralisering“ af de skandinaviske lande. Samlet set har Danmark, Norge og Sverige fulgt meget forskellige veje mod uafhængige nationer og stater, og idéen om en fælles identitet kan spores tilbage til det 19. århundrede.

I dag fremtræder de tre selvstændige, skandinaviske¹ nationalstater som små, fredelige og demokratiske lande. Indtil den kommunistiske bloks sammenbrud repræsenterede deres velfærdsstatsmodel for mange en tredje vej mellem de to dominerende supermagter og de dertil hørende ideologier (jf. Stråth, 1992; 1993). Sådan er det ikke mere. Man kan selvfølgelig have sin tvivl om, hvorvidt der nogen sinde har eksisteret en „skandinavisk model“. Skandinaver har sjældent følt sig som repræsentanter for én konsistent og særegen samfundsmodel. Dertil har de nationale forskelle følt sig store. Forestillingen om Skandinavien som et bevidst socialdemokratisk alternativ til kontinentets klassekampe mellem borgerskab, arbejdere og bønder opstod i udlandet. Det begyndte med den amerikanske journalist Marquis Childs klassiker fra 1936 (*Sweden: The Middle Way*) og kulminerede i 1980'erne med Gösta Esping-Andersens (1985) analyser af de nordiske velfærdsstater som forskellige varianter af en socialdemokratisk strategi.

I de senere år er forestillingen om en særlig skandinavisk universel velfærdsstatsmodel blevet erstattet af en understregning af de nationale forskelle mellem landene. Selvom det strengt taget er uholdbart at tale om en egentlig skandinavisk model (jf. Campbell et al., 2006; Mjøset, 1992), er det ubetvivleligt, at de nordiske lande i det 20. århundrede har gennemløbet en mere harmonisk moderniseringsproces end de fleste andre lande i Europa. Takket være kompromiserne mellem landbrug, industri og arbejderklasse i 1930'erne viste Norge, Sverige og Danmark sig relativt immune for nazismens og fascismens fristelser (Lindström, 1985). Og det gælder i endnu højere grad for efterkrigstiden, hvor de tre skandinaviske lande mere og mere udviklede sig til homogene nationalstater med såkaldte „universelle“ rettigheder for alle nationale borgere.

Siden kommunismens fald og under indtryk af globaliseringen har der dog snarere været tale om, at landene har valgt forskellige nationale løsninger, end at de har tilnærmet sig hinanden – først og fremmest med hensyn til indvandring og definition af den nationale identitet (Østergård, 2008a). Sverige har indtil videre valgt en officiel multikulturalisering og ophævet den nære forbindelse mellem stat og kirke. Om de forskellige valg af samfundsindretning i landene på længere sigt vil føre til forskellige resultater, er det dog endnu for tidligt at vurdere. Det afhænger af den politiske udvikling, især i Sverige og Norge, hvor specielt de indvandrerkritiske partiers styrke (henholdsvis Sverigedemokraterne og Fremskrittspartiet) kan spille ind. Derfor kan man endnu ikke tale om, at de politiske konjunkturer er blevet til afgørende samfundsmæssige strukturer.

Ved nærmere eftersyn viser det nordiske politiske fællesskab sig at bestå af relationer mellem selvstændige nationalstater og områder, der er på vej til at opnå denne status. Nøgternt set er det snarere modsætninger og forsøg på at beherske hinanden, der udgør hovedindholdet af den nordiske historie, ligesom det har været tilfældet i alle andre dele af Europa. Alligevel, eller måske netop derfor, trivedes i en kort periode i midten af 1800-tallet en forestilling om Norden/Skandinavien som en potentiel stormagt, der kunne tage kampen op med Rusland og Tyskland (Østergård, 1997).

Reelt handlede det om styrkelse af den svenske nationalstat, selvom det foregik under overskriften „nordiska“. Det samme var tilfældet i Danmark, hvor „skandinavisterne“ i 1850'erne ønskede den svenske konge som konge af Danmark for at styrke landets stilling i konflikten med det Tyske Forbund om Slesvig og Holsten. Danskerne foretrak dog i sidste ende en konge af tysk afstamning, og den svensk-norske stat skulle i øvrigt ikke nyde noget, da Danmark under amatøristisk nationalliberal ledelse fik sig rodet sig ind i en krig med det Tyske Forbund i 1863. Krigen endte med totalt nederlag i 1864, og dette nederlag førte til skabelsen af såvel den moderne nationalstat Danmark som det samlede Tyskland (Østergård, 2007).

Processen med skabelsen af de moderne nordiske nationalstater kom i 1800-tallet ind i et spor, som flertallet i dag opfatter som uafvendeligt og „naturligt“. Denne udvikling var faktisk ikke givet, men snarere resultat af det, historikere kalder „tilfælde“ eller „kontingens“, dvs. mulige, men ikke nødvendige udviklinger (jf. Østergård, 1999). Unionen mellem Sverige og Norge blev opløst i 1905, men som det vil fremgå senere, var forløbet mere kompliceret, end det huskes i dag. Skandinavien består således i dag af uafhængige nationale stater, men landene har opnået denne status på vidt forskellige vis. Det vanskelige er ikke at fastslå, at staterne er forskellige, men derimod at forklare, at de trods deres vidt forskellige historiske udviklinger trods alt ligner hinanden på en lang række områder.

På basis af en geopolitisk analyse karakteriserer artiklen de politiske traditioner og strukturer i landene ud fra de afgørende begivenheder eller konjunkturer. Med den franske historiker Fernand Braudel skelner jeg mellem *la longue durée* og *les conjonctures*. Konjunkturer kan igen opdeles i lange og korte konjunkturer, hvor de sidste er at forstå som de begivenheder, der først og fremmest har betydning for den politiske historie. Rent metodisk analyseres to afgørende begivenhedsforløb i Nordens historie ud fra en såkaldt „kontrafaktisk betragtning“.² Dermed menes analyser af, hvilke muligheder der tegnede sig for en datidig betragter, som ikke kendte slutresultatet. Metoden bygger på, at visse situationer i historiske forløb er „åbne“, dvs. at forløbet kan forklares bagefter, men ikke på forhånd forudsiges med nogen form for sikkerhed.³

De skandinaviske lande i middelalderen

Hvorfor blev Skandinavien ikke samlet til én stat i middelalderen eller tidlig nyere tid, som det var tilfældet i Spanien, Storbritannien og Frankrig? Højmiddelalderen og det meste af senmiddelalderen er historien om det danske monarkis forsøg på at opnå herredømmet over hele Østersøområdet, „*Dominium maris Baltici*“, som det hed i 1500-tallet. For at kunne hævde sig i Europa og kompensere for deres ringe folketal etablerede de relativt fattige stater Danmark-Norge og Sverige sig på hver sin måde med et statsapparat, der var „tungere“ end ellers i Europa (Anderson, 1974: 173-191).

Navnene Norge, Danmark og Sverige optræder i de ældste kilder til nordisk historie. Men navnene henviste ikke til klart definerede nationale territorier, selv om det i hvert fald fra omkring 1100 stod klart, at de tre kongedømmer grænsede op til hinanden ved Göta-elvens udløb i Kattegat. Her kunne kongerne nemlig mødes på neutral grund. Betegnelsen Norge optræder i Ottars tillæg til Kong Alfreds oversættelse af Orosius' verdenshistorie fra 800-tallet og betyder ordret „vejen nordud“. „*Noreg*“ – eller som det hedder på engelsk, *Norway* – henviser til handelsruten til de fjerne egne ved polarcirklen, hvor man kunne erhverve sjældne skind og fisk. Statsdannelsen er imidlertid yngre end denne geografiske henvisning.

Også Danmarks og Sveriges oprindelse fortaber sig i det dunkle. Vi ved, at navnene betyder „danernes mark“ og „sveernes rige“. Men hvem disse folkeslag var, hvor de kom fra, og hvilke grænser deres riger havde, fortaber sig i folkevandringstidens tåger. Kun antyder ordet mark, at det tidligste Danmark blev organiseret i forbindelse med Karl den Stores rige omkring 800 på samme måde som den „spanske mark“ (Katalonien) og Ostmark (Austria). Sverige blev først samlet til et fælles rige med basis i egne omkring Mälaren et par hundrede år senere end de to andre kongedømmer.

I højmiddelalderen eksisterede et stærkt og relativt centralt styret norsk

kongerige med tyngdepunkt i Vestlandet. Ifølge Grethe Authén Bloms (1992) autoritative undersøgelse var det rige, som Håkon V Magnusson i 1319 efterlod sig, et af de stærkest organiserede riger i middelalderens Europa. Der var én fælles lov for hele riget, en tronfølge lov regulerede arvefølgen, administrationen lå fast i kongens hånd og var ikke på feudal vis udliciteret til aristokrati og kirke, og desuden blev det lokale selvstyre overvåget af kongelige embedsmænd og dommere. Ironisk nok skulle det vise sig, at netop denne centraliserede karakter af riget gjorde det let for et fremmed dynasti, det danske, at overtage magten og styre Norge i 400 år.⁴ Norges indfødte aristokrati blev næsten udslettet af pest og landbrugskrise som følge af klimaændringer i anden halvdel af 1300-tallet. Derfor gled landet, i modsætning til Sverige, ret smerte frit ind under den danske krone med Kalmar-unionen i perioden 1397-1523. Efter Christian 3.'s sejr i borgerkrigen 1534-1536 (Grevens Fejde) og reformationen i 1536 blev Norge på samme vis som de øvrige dele af det Oldenborgske monarki administreret direkte fra København, også selvom der i perioder sad en statholder i Oslo (Kristiania). Indbyggerne var sig meget vel deres norske karakter bevidst, men det er omstridt, om de derved adskilte sig fra andre provinser såsom Nørrejylland, Slesvig og Holsten.

Dansk eller svensk hegemoni i Nordeuropa

Danmark var længe det mest folkerige af de tre monarkier, og dets bestræbelser på at opnå eneherredømme i det nordlige Europa mislykkedes kun, fordi den danske adel før nederlaget i 1600-tallet ikke lod sig tæmme af et stærkt monarki. Omvendt lykkedes det ikke den tværnationale adel med godser i såvel Sverige som Danmark at realisere en reel adelsrepublik under valgte konger, som det skete på samme tid i Polen-Litauen. I stedet overtog Sverige under Vasa-dynastiet mellem 1630 og 1709 Oldenborgernes hegemoni over Østersøområdet og det nordlige Europa. Fra 1523 blev Sverige (herunder vore dages Finland) regeret af konger af Vasa-slægten, efter at Gustav Vasa havde slået landet løs af den danskdominerede Kalmar-union, der mindede om den samtidige personalunion mellem Polen og Litauen fra 1386.

Den store forskel på de to unioner var især, at den polsk-litauiske union varede meget længere, således at Polen-Litauen i perioder, især i 1400- og 1500-tallet, dominerede hele det vidtstrakte område mellem Østersøen og Sortehavet. I perioder truede unionen også det russiske rige, der med Moskva som centrum var under opbygning. Den forenede polsk-litauiske stat (efter realunionen i 1569 kaldet *Rzeczpospolita*, af latin *res publica*) omfattede de polske kronlande Polen og Ruthenien (vore dages Ukraine), storfyrstedømmet Litauen (med Hviderusland), Livland (den sydlige del af vores dages Estland og det meste af Letland) samt bystaten Danzig. Denne udstrakte, men løst organiserede, statsdannelse kunne ikke hævde sig i konkurrencen med de

mere absolutistiske og centraliserede naboer og endte med at blive delt mellem dem i slutningen af 1700-tallet.

Den samme skæbne kunne nemt have overgået Danmark, hvis det ikke havde været for statens placering ved indsejlingen til Østersøen. Rollen som vogter af indsejlingen til dette vigtige råstofområde er den geopolitiske baggrund for eksistensen af en dansk stat, der har to mulige former, enten en geografisk mellemstor magt med en stærk flåde eller en neutraliseret småstat under indflydelse af stormagter, nære eller fjerne. Danmark, der rettere bør kaldes det Oldenborgske Monarki, var en geografisk vidtstrakt konglomeratstat⁵ (jf. Feldbæk, 1992; Rasmussen, 1995), der bestod af kongerigerne Danmark og Norge, Island og Færøerne samt hertugdømmerne Slesvig og Holsten (Østergård, 2002). I sidstnævnte regerede den danske konge som hertug i nogle dele og sammen med andre arveberettigede i andre dele i et indviklet mønster. De gamle norske bilande Orkney- og Shetlandsøerne var blevet pantsat til Skotland i 1469 og forbindelsen til Grønland var gået tabt i senmiddelalderen. Dertil kom Østersøerne Gotland, Øsel (i Estland) og Rügen. Selve kongeriget Danmark omfattede tre landskaber eller provinser, Nørrejylland, Øerne og Skåne (med Bornholm), Halland og Blekinge. Den oldenborgske stat havde længe det bedst udviklede landbrug og den største befolkning. Kombineret med indtægter fra tolden på den stærkt stigende skibsfart gennem Øresund til Vesteuropa gav det mulighed for fra omkring år 1500 at skabe en egentlig orlogsflåde. Flåden var nødvendig for at holde det vidtstrakte rige sammen, men også for at kunne dominere Østersøen.

Sveriges svar under Gustav Vasa var at etablere en langt mere centraliseret stat, som i dag stadig kan bevidnes i form af de mange stærke fæstninger (de såkaldte „Vasaborge“), der blev anlagt i løbet af hans lange regeringstid. Både Gustav Vasa og Christian 3. styrkede deres magt ved i henholdsvis 1527-1539 og i 1536 at gennemføre lutherske reformationer. Denne revolution fra oven styrkede statsapparatet i begge de tyndt befolkede stater og gav dem mulighed for at operere med større udenrigspolitisk styrke end deres perifere placering i Europa og fåtallige befolkninger (cirka 1,5 millioner i hvert land) egentlig berettigede til.

Den svenske stat havde størst succes med at mobilisere sine ressourcer til anvendelse i europæisk magtpolitik. Det begyndte i 1561 med en ekspansion fra den finske del af Sverige på bekostning af det russiske rige. Vasa-slægtens dynastiske interesse i den polske krone var et led i denne ekspansion, der efterhånden førte til erobring af de østlige Østersøprovinser Karelen, Ingermanland, Estland og Livland. Ekspansionen var ikke kun rettet mod det opkommende Moskva-fyrstedømme, men kan også forstås som et forsøg på at angribe Danmark i ryggen ved at erobre hele Østersøkysten og derfra Jylland samt Øerne og København, hvilket netop skete i krigene 1643-1645 og 1657-1660. Projektet var dog ved at kuldsejle, da Sigismund af Vasa-slægten,

der var blevet valgt til konge i Polen-Litauen og gået over til katolicismen, i 1592 arvede tronen i Sverige. Det truede selve livsnerven i den fanatisk-ortodokse lutherske stat og endte med et oprør. Sigismund måtte abdicere i 1599, hvorefter katolicismen helt blev udrenset fra Sverige, og ekspansionen i Baltikum kunne fortsætte.

Svenske planer om det, som især tyske protestantiske historikere har kaldt et „skandinavisk kejserrige“, stammer fra Gustav 2. Adolf, der i 1630 med stor succes greb ind i trediveårskrigen. På grund af hans effektive hær, der i begyndelsen bestod af udskrevne svenske og finske bondesoldater, samt kobber, store mængder jernmalm og den tysk-baltiske adel fra de nyligt erobrede provinser fik Gustav 2. Adolf succes, hvor det totalt var mislykkedes for hans samtidige Christian 4. De svenske hære, der dog efterhånden overvejende kom til at bestå af tyske, engelske, skotske og irske lejetropper, sejrede, hvor Christian 4. (også med en hær af tyske lejetropper) havde tabt ved Lutter am Barenberg i Nordtyskland i 1626. Gustav 2. Adolf faldt selv ved Lützen i 1632, men hans loyale folk fortsatte krigen, om end mere forsigtigt, under kansleren Axel Oxenstierna. Tyske historikere førte i 1800-tallet en omfattende debat om, hvorvidt Gustav Adolfs hensigt var at oprette et nordtysk, protestantisk kejserrige som modvægt til den katolske habsburgske kejser med sæde i Wien, eller om han søgte af skabe en skandinavisk stormagt. Der er mest, der taler for det sidste, men han var som sine efterfølgere en opportunist, som effektivt udnyttede de muligheder, krigslykken gav (Oredsson, 1992).

Efter Gustav Adolfs død kæmpede de svenske hære succesrigt i hele Centraleuropa og nåede i 1648 helt frem til Prag, hvor de først blev standset midt på Karlsbroen over Moldau (Vlatava). I disse krige var det protestantiske Sverige allieret med det katolske Frankrig, idet den fælles fjende i den habsburgske kejser trods alt var vigtigere end de religiøse forskelle. 1643-1645 vendte de svenske hære sig mod Danmark og erobrede Jylland, samtidig med at den svenske flåde med hjælp fra Nederlandene besejrede den danske flåde ved Fehmern. Ydmyget måtte den danske konge slutte fred og afstå øerne Gotland og Øsel samt Halland for 30 år. Dermed havde Sverige opnået det gamle mål at bryde den danske indespærring mod vest, hvor landet indtil da kun havde haft direkte adgang til havene via udmundingen af Götaelven, hvor byen Göteborg i begyndelsen af 1600-tallet var blevet anlagt. Denne position havde vist sig meget udsat i de forudgående dansk-svenske krige. Gustav Adolfs „skandinaviske kejserdømme“ var dog ikke realiseret med freden i Brømsebro, som ud over at svække Danmark havde givet store handelsfordele for Sveriges allierede, Nederlandene, der med freden i Westfalen i 1648 var blevet en af Europas stormagter.

Chancen for afgørende at slå den danske konkurrent indtraf i 1657, da den

hævngherrige danske konge Frederik 3. letsindigt erklærede krig mod Sverige. På det tidspunkt var Carl 10. Gustav kommet på tronen. Han var professionel soldat og levede fuldt ud af og med det svenske dilemma, at det kun var muligt at opretholde den militære forudsætning for stormagtspositionen ved konstant at føre krige, samtidig med at Sverige ikke havde råd til selv at lønne den store hær. Den måtte derfor finansiere sig selv på modstandernes bekostning ved at kæmpe og sejre.

Carl Gustav var i 1657 kørt fast i sin krig i Polen og greb chancen med kys-hånd. Danmark havde nemlig blottet sig selv ved at erklære krigen, hvilket svenskerne sjældent besværede sig med. Danmark havde haft held til at indgå defensive alliancer med såvel Nederlandene som Brandenburg, Polen og Rusland efter svækkelsen med Brømsebro-freden i 1645. Disse forbund var dog intet værd, når det var Danmark, der erklærede krigen. Carl Gustav rykkede hurtigt op i Jylland, hvor hans krigsvante tropper let besejrede de danske, hvorefter han begik den militære genistreg at gå over Bælterne i den hårde isvinter, som indtraf i januar-februar 1658. Fyn og Sjælland lå hermed åbne og modløse hen, og den danske konge blev tvunget til at indgå den hårdeste fred i hele rigets historie. Over en tredjedel af det danske rige blev afstået: Skåne (med Bornholm), Halland, Blekinge, Bohuslen, Jemtland, Herjedalen og Trondhejm.

Trods denne enorme triumf fortrød Carl Gustav hurtigt, at han havde ladet det oldenborgske monarki bestå. I august samme år samlede han derfor sin hær i Kiel og sejlede til Sjælland for at tage resten af det lemlæstede rige. Frederik 3. gjorde sig rede til at dø i „sin rede“, dvs. i det middelalderlige København inden for voldene. Carl Gustavs position viste sig dog reelt at være svagere og mere udsat, end krigslykken tidligere på året havde antydnet. Stormagterne Nederlandene, Brandenburg og Polen greb nu ind for at forhindre opkomsten af en altdominerende svensk stormagt i Nordeuropa, og det kunne de nu gøre med folkeretten på deres side, da det var den svenske konge, der havde begyndt krigen denne gang.

Delingen af magten over indsejlingen til Østersøen gennem Øresund var en fordel for datidens flådemagter (især England og Nederlandene), mens en svensk stormagt på begge sider af Øresund på ingen måde var i deres interesse. Brandenburg ønskede selv at ekspandere militært mod nord, hvilket lykkedes med fredsslutningen i Oliva ved Danzig i 1660. Reelt blev Carl Gustavs mislykkede storm på København 11. februar 1659 således begyndelsen på enden for den svenske stormagtstid, der blev endeligt beseglet med Carl 12.'s nederlag i slaget ved Poltava i Ukraine i 1709.

Danmark overlevede på et hængende hår som suveræn stat, fordi Frederik 3. havde held med at indføre enevælde i 1660. Dermed kunne han og hans efterfølgere koncentrere rigets ressourcer så meget, at det blev muligt at kom-

pensere for tabet af Østdanmark og de norske provinser ved i en langvarig proces at indlemme de gottorpske dele af Slesvig og Holsten, der ellers var blevet formelt selvstændige i 1658. Det skete i flere omgange i 1721, 1773 og endegyldigt med indlemmelsen af Holsten i 1806 (efter opløsningen af det Hellige Romerske Rige), hvilket dog kun varede til 1814.

Det kunne imidlertid nemt være gået meget anderledes, og kun fantasien sætter grænser for, hvad der kunne være gået anderledes i det afgørende år 1658-1659. Men spekulationerne er vigtige, fordi de viser, hvor let den langsigtede strukturelle udvikling kunne have taget en meget anderledes retning, og Skandinavien kunne være blevet samlet til en stormagt under svensk ledelse. Hvis det var lykkedes de danske konger at holde Norden samlet i middelalderen, eller hvis de svenske konger havde haft held med deres „skandinaviske“ imperium, ville de nationale, velfærdsstatslige bonde- og arbejderdemokratier i Norden næppe være kommet til verden i 1800-tallet. Nu skete det, men kun fordi Europas bedste hær led et af sine første nederlag på Københavns islagte volde i februar 1659. Den svenske hær blev besejret af en sammensat styrke af borgere, studenter, nederlandske professionelle soldater og resterne af den danske stridsmagt. Hvordan det kunne gå til, optog samtiden levende.

En af forklaringerne er, at Carl Gustav undervurderede modstanderens moral. En anden er, at nederlaget skyldtes ukarakteristisk dårligt efterretningsarbejde. Kort før krigens udbrud havde den svenske ingeniørofficer Erik Dahlberg besøgt København for at studere befæstningerne. Han var normalt grundig og har efterladt sig flere detaljerede tegninger af datidens fæstninger, men her svigtede han. Det skyldtes muligvis, at danske officerer havde fattet mistanke til ham og drak ham beruset under besøget. Hvorom alting er, så havde Dahlberg indberettet, at Slotsholmen ud mod Kalveboerne var det svageste punkt i befæstningen. Så her satte Carl Gustav angrebet ind og blev mødt af en koncentreret kanonild, våger i isen og ild fra en indefrosset fregat. Det førte til, at svenskerne måtte afbryde angrebet efter at have mistet op mod en tredjedel af tropperne. Samtidig tabte Sverige også i Jylland og Fyn til de polske og brandenburgske tropper og blev derfor tvunget til fred i 1660.

Danmark overlevede, men i reduceret skikkelse, fordi stormagterne ikke gav Østdanmark tilbage, da delingen af Øresund mellem to stater som sagt var i deres geostrategiske interesse. Kun Bornholm, der havde gjort oprør mod den svenske besættelse, blev dansk sammen med det norske Trondhejm-område. København forblev på denne måde metropol i en mindre, men dog stadig mellemstor konglomeratstat, som i 1700-tallet udviklede sig til en egentlig „Helstat“. Hovedstaden var kommet til at ligge på den yderste østlige frontlinje og blev derfor udbygget til rigets største militærbase med

flådens leje på Nyholm, det nybyggede Kastel, kaserner og kraftige volde.

For at forstå, hvor afgørende denne militære episode var for det senere forløb, er det nødvendigt at reflektere lidt videre over den mulige udvikling, hvis Sverige havde vundet. Var den svenske storm på København lykkedes, havde stormagterne haft vanskeligere ved at lægge bånd på den svenske stormagt, der så havde kunnet indlemme alle de danske og norske provinser. De gottorpske hertuger havde sikkert beholdt deres lille selvstændige rige ved foden af den jyske halvø i tæt forbund med Sverige. Hertugdømmernes adel ville formentlig være gået ubesværet ind i den tysk-baltiske adel, der styrede det svenske Østersørige på samme måde, som den holstenske adel reelt kom til at styre og reformere den oldenborgske helstat efter dennes konsolidering i 1700-tallet.

Konsolideringen af den oldenborgske stat skete i takt med, at Sverige blev trængt af det ekspanderende russiske rige, der var blevet moderniseret af sejrherren fra Poltava, Peter den Store. Han grundlagde i 1703 St. Petersburg på erobret svensk grund ved Neva-flodens udmunding og markerede derved Moskva-statens indtræden som afgørende magtfaktor i europæisk storpolitik generelt og Østersøen specielt. Fredsslutningerne 1720 og 1721 efter, at den regionale krig mellem Sverige og Danmark var blevet genoptaget, markerede, at begge de skandinaviske stater var blevet reduceret til middelstore magter. Desuden var kontrollen over Østersøen overgået til de nye nordeuropæiske stormagter, Rusland og Preussen samt Storbritannien, der havde overtaget Nederlandenes rolle som dominerende flådemagt.

Hvis Sverige havde indlemmet Danmark og Norge i 1659, ville den derved opståede stormagt måske have kunnet forhindre både Rusland og Brandenburg-Preussen i at ekspandere i Østersø-regionen og blive stormagter i 1700- og 1800-tallet. De danske skatteindtægter (først og fremmest øresundstolden) ville have gjort det muligt for Sverige fortsat at betale en hær af den størrelse, som det havde tilladt sig mellem 1630 og 1660, men uden behov for permanente – og risikable – krige. Danmark og Norge ville formentlig være blevet indlemmet i dette storsvenske rige som provinser på lige fod med Estland, Ingermanland, Livland og Vorpommern. Måske ville de være blevet forsvenskede, som det skete med Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslen, Jemtland og Gotland efter afslutningen af den Skånske Krig i 1679. København ville i konkurrence med Göteborg være blevet reduceret til en stor handels- og universitetsby på linje med de andre svenske Østersø-byer, Riga, Danzig, Kiel, Åbo, Vyborg, Tallinn og Greifswald.

Stockholm ville have koncentreret alle ressourcerne i dette kæmperige og forhindret opkomsten af en russisk metropol ved Østersøen i form af St. Petersburg. „Nordisk“ bondedemokrati ville næppe have haft en chance, da den tysk-baltiske adel effektivt ville have forhindret det, ligesom den senere

gjorde det i det russiske rige. Tysk ville have været kultur- og administrationsprog. Danmark og dansk sprog ville næppe være forsvundet, selvom adelen ville have talt tysk i endnu højere grad, end det var tilfældet i 1700-tallet. Mest sandsynligt er det dog, at landet havde indtaget en position i dette nordeuropæiske Østersøimperium i lighed med den, der blev Ukraine til del i det russiske imperium. Det 20. århundredes nationalstatslige demokratier var altså ikke nær så historisk nødvendige, som de oftest fremstilles. De var *mulige*, men ikke *nødvendige* resultater af de historiske forudsætninger.

Den fredelige ophævelse af unionen mellem Norge og Sverige i 1905

Skandinavien blev reelt neutraliseret af stormagterne i 1800-tallet og delt op i små, homogene nationalstater, men selv så sent som ved opløsningen af unionen mellem Norge og Sverige i 1905 kunne historien let have taget en helt anden og mindre fredelig retning (Sørensen, 2004). Den svenske konge havde i 1814 påtvunget en modvillig norsk befolkning en personalunion, efter at Norge havde erklæret sig selvstændigt, da Danmark måtte opgive landet ved freden i Kiel i 1814. Med hjælp fra den senere danske konge Christian Frederik vedtog udvalgte nordmænd den frieste forfatning i hele Europa på Eidsvoll 17. maj 1814. Carl 14. Johan (Bernadotte) var dog ikke til sinds at opgive sit bytte. Hans løfte om at kompensere Sverige for tabet af Finland til Rusland i 1809 med Norge var baggrunden for, at han som Napoleons marskal var blevet valgt til svensk konge, og at det ikke blev en dansker, som det ellers havde været på tale. Efter en kort krig med Carl Johans krigsvante tropper måtte nordmændene acceptere unionen med arvefjenden.

Nordmændene beholdt dog deres frie forfatning og levede i det hele taget et yderst selvstændigt liv uden at mærke meget til den svenske tilstedeværelse. Kun udenrigspolitik, forsvarspolitik, flag og kongehus var fælles. Kulturen, herunder skriftsproget, var dansk, og økonomien og forvaltningen stod nordmændene selv for. Mange svenskere drømte ganske vist om en tæt union med naboerne. Således er de bjerge, der besynges i den svenske nationalsang „Du gamla, du fria“ fra 1840'erne faktisk de norske fjelde, og da man i Stockholm indrettede et friluftsmuseum, fik det den pompøse titel „Nordiska Museet“. Intet af dette kuede dog nordmændene. Tværtimod blev de mere og mere selvsikre i løbet af 1800-tallet. Som dansk skal man sikkert være taknemmelig over, at frihedstrangen kom til at gå ud over svenskerne i stedet for den dominerende danske kultur, mens sprogkampen mellem riksmål (dvs. dansk) og det nyopfundne „nationale“ sprog (nynorsk) blev et internt norsk opgør.

I 1884 kom den nationalistiske venstrefløj til magten i Norge. Det førte dog ikke umiddelbart til brud, da den svenske unionskonge klogelig valgte at acceptere magtskiftet. I 1895 spidsede konflikten derimod til i forbindelse

med en kamp om økonomisk politik og politiske symboler, især flaget, samt et norsk krav om egne konsulater ude i verden. Udenrigspolitikken var som nævnt fælles, og derfor var udenrigstjenesten det også, ligesom der var en lille fælles unionshær. Rationalet bag kravet om egne konsulater var, at Norge i 1800-tallet var blevet en af verdens største søfartsnationer og derfor havde behov for en anden betjening end den, som de traditionelle svenske diplomater på de fælles ambassader var villige til at yde. Alligevel er det svært at tro, at et kompromis inden for unionen ikke havde været muligt, hvis der havde vilje til det i Norge. Det var der imidlertid ikke.

Kompromiset i 1895 blev i Norge opfattet som et nederlag, og landet oprusted, militært såvel som åndeligt. Det sidste kom til udtryk i den folkeafstemning, der blev afholdt i sommeren 1905 efter selvstændighedserklæringen den 7. juni. Kun 184 stemte nej til løsrivelsen, mens 368.208 stemte ja.⁶ Norge stod samlet som konsekvens af den nationale mobilisering i årene forud. Mens de var i union med Sverige, havde nordmændene forberedt sig militært ved at opbygge egen hær og opføre forter langs grænsen til Sverige. Til den nye norske hær blev der indkøbt hypermoderne maskingeværer og haubitsere, og en flåde var Norge også godt i gang med at opbygge.

Alligevel er der ikke megen tvivl om, at Sverige ville have vundet krigen, hvis det var kommet så vidt. I hvert fald i første omgang. Den svenske generalstab planlagde nemlig slet ikke at angribe forterne langs grænsen, hvor nordmændene var ved at mobilisere. De ville derimod – beskyttet af deres overlegne flåde – krydse Oslo fjord og erobre Kristiania (Oslo) fra ryggen. Så vidt kom det aldrig, men det er faktisk mere underligt, at der blev indgået et fredeligt kompromis i stedet for en krig. Stemningen var nemlig krigerisk i begge lande, og blodet kunne nemt være kommet til at strømme i denne del af Skandinavien. Hvis det var sket, havde den efterfølgende udvikling næppe været præget af fredelige klassekompromiser og velfærdsstatslig modernisering.

Den nationalliberale skandinavisme i 1800-tallet ønskede nordisk samarbejde, men det var først og fremmest ud fra en magtpolitisk begrundelse. Anden halvdel af 1800-tallet havde set en kraftig vækst i pragmatisk samarbejde mellem de nordiske eliter (Hemstad, 2008), men accepten af norsk selvstændighed var ingen selvfølge i et Sverige, hvor mange endnu havde stormagtsdrømme. Det var på et hængende hår, at de besindige kræfter på begge sider blandt liberale og socialdemokrater sejrede. Det skete dog ikke før september 1905 efter intense forhandlinger i frimurerlogen i Karlstad. Byen var blevet valgt til de vanskelige forhandlinger, fordi den ligger næsten midt mellem de to hovedstæder Stockholm og Oslo. Kompromiset indebar blandt andet demilitarisering af grænsen og nedrivning af fæstningerne.⁷ I november valgte den norske befolkning den danske prins Carl til konge under navnet Hakon

7., hvormed grunden blev lagt til det Norge, vi kender i dag – og til det socialdemokratiske Sverige.

Betydningen af, at unionsopløsningen foregik fredeligt, kan ikke overvurderes, men da det først var sket, virkede forløbet helt „naturligt“ som udtryk for en særlig „nordisk“ fredelighed. I 1919 oprettedes Foreningerne Norden, der lagde grunden til det enestående nordiske samarbejde. Frem for endnu et Balkan blev velfærdsstaterne mulige på grund af den nationale konsolidering i selvstændige stater.

Konklusion

Historikere og politologer har sjældent spurgt, hvorfor der ikke var en stat, der udnyttede den skandinaviske bevægelse på samme måde, som Preussen og Piemonte gjorde med de tyske og italienske nationale samlingsbevægelser i midten af 1800-tallet og derigennem etablerede henholdsvis det forenede tyske kejserrige og det liberale italienske monarki. Det skyldes, at flertallet af samfundsforskere og historikere opfatter udviklingen af de nationale stater som selvfølgelig og naturlig. Dette nationale perspektiv er grunden til, at meget få har analyseret, hvorfor Kalmar-unionen mislykkedes, når tilsvarende unioner lykkedes på de britiske øer, på den pyrenæiske halvø og mellem Polen og Litauen. Det Forenede Kongerige (Storbritannien) begyndte som en personalunion mellem England (med Wales) og Skotland i 1604 og blev til en parlamentsunion i 1707 (Kearney, 1991). Spanien opstod i 1492, da Kastilien og Aragon forenedes, selvom Katalonien først formelt blev indlemmet efter 1714. Det ville derfor være relevant at sammenligne udviklingen i Skandinavien med spansk, britisk, fransk, østrig-ungarsk eller polsk-litauisk historie. Og det ikke kun for at blive klogere på Skandinavien, men også for bedre at forstå de større statsdannelser, der oftest fremhæves som klassiske eksempler på nationalstater.

Det gøres imidlertid kun sjældent. De nationale stater er nemlig i dag de former, hvorigennem den fælles skandinaviske/nordiske identitet ytrer sig. I takt med, at disse nationer opnåede omverdenens anerkendelse, er de kommet til at fremtræde som „naturlige“ enheder, men sådan har det langt fra altid været. Danmark og Sverige forvalter i dag arven efter to multinationale imperier, som i århundreder kæmpede om overherredømmet i Nordeuropa. Eller rettere, de to stater forvalter netop *ikke* denne arv, men optræder alligevel på grund af deres lange, ubrudte historie, som om de har en selvfølgelig ret til selvstændig eksistens. Det gælder i meget mindre grad for Norge, som i perioder har været underlagt henholdsvis Sverige og Danmark. Derfra stammer den usikkerhed, der indtil for nylig fik nordmænd til selvhævdende at understrege deres nationale egenart til danskeres og svenskeres milde undren over al denne (for os at se) upåkrævede nationalisme.

Forholdet gør det om muligt endnu vigtigere at erindre den vanskelige og langt fra selvfølgelige tilblivelseshistorie for de nordiske stater. Danmarks nuværende grænser stammer først fra 1920, og hele Danmarkshistorien handler om definitionen af dansk land. Det samme gælder for Sverige, der som nævnt begyndte som en øst-vest statsdannelse på begge sider af den Botniske Bugt. Først sent opstod det nuværende nord-syd gående Sverige, fra Ystad i syd til Haparanda i nord, efter indlemmelsen af de danske provinser Skåne, Halland og Blekinge og de norske provinser Bohuslen, Herjedalen og Jemtland. Det var i et modspil til disse to riger og naboerne uden for Norden, at Norge, Finland, Island – og snart Færøerne og Grønland – har etableret sig som selvstændige nationalstater. Men hvor nationsdannelsen i Danmark og Sverige bedst forstås som en pendant til de klassiske vestlige statsnationer Frankrig, Storbritannien og Spanien, forstås de andre processer bedst som variationer over den såkaldte integrale nationalisme, der er kendt fra Bøhmen-Mæhren og andre central- og østeuropæiske nationsdannelsesprocesser tilsat ingredienser fra efterkrigstidens antikoloniale befrielsesbevægelser.⁸

Geopolitiske modsætninger har altid været konstanten i Skandinaviens historie, men efter 1814 holdt interesserne hinanden i skak, så landene bortset fra periodiske trusler mod Danmark ikke var udsat for direkte fare. Især under den kolde krig var der fred og ro i kraft af det fast etablerede jerntæppe gennem Østersøen. Set i det lange historiske perspektiv er de nordiske lande dog ikke nær så forskellige fra de andre europæiske lande, som megen fællesnordisk ideologi og tale om den skandinaviske model har villet have os til at tro. På den anden side har de dog et fælles referencepunkt, idet de alle er lutheranske. Ikke så meget fra reformationen i 1530'erne, men fra et tidspunkt i 1700-tallet, hvor pietistiske vækkelsesbevægelser voksede frem og i løbet af 1800-tallet blev til de velkendte demokratiske („folkelige“) politiske, sociale, økonomiske og kulturelle bevægelser (Wählin, 1980).

I denne lutheransk-pietistiske tradition i kombination med udpræget national og social homogenitet finder vi sandsynligvis baggrunden for den nordiske velfærdsstat med universelle ydelser for alle nationale borgere. Sammenhængen er endnu ikke systematisk undersøgt, men fra et mentalitetshistorisk perspektiv forekommer den plausibel. Viser tesen sig at være rigtig, er konsekvensen, at socialdemokratiske velfærdsstater snarere er resultater af sekulariseret lutheranisme end af demokratiseret socialisme. Forudsætningen var imidlertid udviklingen af de nordiske nationalstater på ruinerne af de to imperiale konglomeratstater, Danmark og Sverige.

Noter

1. De tre skandinaviske lande er en undergruppe under de „nordiske lande“. Af pladshensyn er redegørelsen indskrænket til de tre klassiske lande. For en analyse af udviklingen i Finland, Island og Færøerne må jeg henvide til behandlingen i Østergård (1997; 2008b).
2. „Kontrafaktiske analyser“ er omstridte blandt historikere, der traditionelt ikke har villet beskæftige sig med, hvad der „ikke skete“. Metoden er imidlertid velegnet til systematiske historisk sociologiske analyser, fordi klargøringen af tænkbare alternative udviklinger i „åbne“ situationer hjælper til at forstå, hvad der faktisk skete – og at det skete ikke var nødvendigt, blot muligt (jf. Østergård, 1999).
3. Begrebshistorikeren Reinhart Koselleck (1979) har gjort det klart, at al historie engang har været fremtid, og derfor har han udviklet betegnelsen „forgangen fremtid“ om historien.
4. Der er i dag stort set enighed blandt norske historikere om ikke længere at kalde denne periode for „400 års natten“ eller „danskertiden“ (Bagge og Mykland, 1987: 8-9). Se Østergård (1997), Østerud (1987) og Sørensen (1998) for en mere udførlig behandling af Norges historie som nationalstat.
5. Konglomeratstat eller *composite state* er historikernes *termini technici* for territorialstaterne i det tidligt moderne Europa.
6. Kvinderne stemte ikke, men de indleverede en adresse med 245.000 underskrifter for selvstændighed.
7. Det gik dog så langsomt med sløjfningen af forterne, at de stadig stod ved tyskernes angreb i april 1940, således at de norske tropper kunne søge beskyttelse i dem.
8. Den tjekkiske nationalismehistoriker Miroslav Hroch (1985) har analyseret disse processer under overskriften „nationalisme blandt små folkeslag“. Se Hettne et al. (2006) for en oversigt over nationalismeforskningen.

Litteratur

- Anderson, Perry (1974). *Lineages of the Absolutist State*, London: NLB.
- Bagge, Sverre og Knut Mykland (1987). *Norge i danskertiden*, København: Politikens Forlag.
- Blom, Grethe Authén (1992). *Norge i union på 1300-tallet. Kongedømme, politikk, administrasjon og forvaltning 1319-1380, I-II*, Bergen: Tapir Forlag.
- Campbell, John L., John A. Hall and Ove K. Pedersen (red.) (2006). *National Identity and the Varieties of Capitalism: The Danish Experience*, Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Child, Marquis (1936). *Sweden: The Middle Way*, New Haven: Yale University Press.
- Esping-Andersen, Gösta (1985). *Politics against Market: The Social Democratic Road to Power*, Princeton: Princeton University Press.
- Feldbæk, Ole (1992). „Clash of Culture in a Conglomerate State: Danes and Germans in 18th century Denmark“, pp. 80-93 i Erling L. Petersen, Jens Christian V. Johansen og Henrik Stevnsborg (red.), *Clashes of Culture*, Odense: Odense University Press.
- Hemstad, Ruth (2008). *Fra Indian summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen*, Oslo: Akademisk Publiserings.
- Hettne, Björn, Sverker Sörlin og Üffe Østergård (2006). *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*, Stockholm: SNS förlag.

- Hroch, Miroslav (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among Smaller European Nations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kearney, Hugh (1991). „Nation Building – British Style“, *Culture & History*, 9-10. årgang, pp. 43-54.
- Koselleck, Reinhart (1979). *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Lindström, Ulf (1985). *Fascism in Scandinavia 1920-1940*. Stockholm: Almqvist & Wicksell
- Mjøset, Lars (1992). „The Nordic Model Never Existed – Does It Have a Future?“, *Scandinavian Studies*, Vol. 64, No. 4, pp. 652-671.
- Oredsson, Sverker (1992). *Gustav Adolf. Sverige och trettioåriga kriget*, Lund: Lund University Press.
- Rasmussen, Jens Rahbek (1995). „The Danish Monarchy as a Composite State“, pp. 23-36 i Nils Arne Sørensen (ed.), *European Identities, Cultural Diversity and Integration in Europe since 1700*, Odense: Odense University Press.
- Stråth, Bo (1992). *Folkhemmet mot Europa*, Stockholm: Tidens Förlag.
- Stråth, Bo (1993). „Den nordiska modellen“, *Nordisk Tidskrift*, Vol. 1, pp. 55-61.
- Sørensen, Øystein (red.) (1998). *Fakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Oslo: Aschehoug.
- Sørensen, Øystein (2004). *Historien om det som ikke skjedde: kontrafaktisk historie*, Oslo: Aschehoug.
- Wählin, Vagn (1980). „The Growth of Bourgeois and Popular Movements in Denmark ca. 1830-1870“, *Scandinavian Journal of History*, 5. årgang, pp. 151-183.
- Østergård, Uffe (1997). „The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nation States“, pp. 25-71 i Øystein Sørensen and Bo Stråth (red.), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo: Scandinavian University Press.
- Østergård, Uffe (1999). „Vad hade hänt ... Kontrafaktiska hypoteser och 'öppna' situationer i historien og historieforskningen“, pp. 25-57 i Lars M. Andersson og Ulf Zander (red.), *Tänk om...*, Lund: Historiska Media.
- Østergård, Uffe (2002). „The State of Denmark – Territory and Nation“, *Comparare. European History Review*, 2. årgang, pp. 200-219.
- Østergård, Uffe (2007). „En røvet datter dybt begrædt – 1864 i perspektiv“, pp. 10-23 i Jakob Kidde Sauntved og Jakob Eberhardt (red.), *1864*, Århus: JyllandsPostens Forlag.
- Østergård, Uffe (2008a). „Hvor er Norden i dag? De nordiske nationalstater i Europa“, pp. 191-199 i Anders Bjørnsson og Christian Jebsen (red.), *Skandinaviske veivalg*, Stockholm: Den Norske Ambassade.
- Østergård, Uffe (2008b). „Færøerne – nation eller stat?“, *Udenrigs*, nr. 1, pp. 54-72.
- Østerud, Øyvind (1987). *Det moderne statssystem og andre politisk-historiske studier*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.